

Pajor András – Vókó György

A resztoratív igazságszolgáltatás módszerei a börtönfalakon belül

Ha ezidáig valahol keveset foglalkoztak a sértettekkel, a bűncselekmények áldozataival, az a börtönfalakon belül történt. Az viszont nem mondható, hogy egyáltalán nem esett szó róluk eddig a büntetés-végrehajtás kapcsán, hiszen magunk is [Vókó Györgyről van szó – a szerk.] 1989-től több tanulmányunkban és értekezésünkben megfogalmaztunk egy-egy tézist e vonatkozásban is. A büntetőjog, a büntető eljárási jog és a büntetés-végrehajtási jog filozófiájának, elméletének alaptételei összecsengenek, mégha a büntetés-végrehajtás folyamán az elkövetőre, az elítéltre is esik nagyobb figyelem, mint a büntetés-végrehajtási jog többi alanyára. A büntetés-végrehajtás törvényességének és hatékonyságának tézisei kutatása során már 1990-ben is javasoltuk, hogy a pénzbüntetést egy alapba történő befizetéssel az áldozatok kártalanítására kellene fordítani, illetve, hogy a szabadságvesztést töltő elítéltek keresményük egy részét az áldozatok kártalanítására fordíthassák, ami például a részükre adható kedvezmények eldöntésénél is alapul szolgálhatna.¹

Több mint tíz éve, hogy „A magyar büntetés-végrehajtási jog” című egyetemi tankönyvben megjelent a következő szövegrész: „Az ezredfordulón a büntetőjog, a büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás koncepciója és szerkezete középpontjában – mint tettesnek és sértettnek egyaránt – az ember védelmének és tiszteletének kell állnia, melyből levezethető szabadságának korlátja is, melyet csak annyiban gyakorolhat és amelynek tiszteletben tartását csak annyiban igényelheti másoktól, amennyiben embertársainak ugyanolyan és éppúgy tiszteletben tartandó szabadságába és jogaiba nem ütközik. A büntetési célokat is az emberre – mint individuumra és társadalmi lényre – tekintettel kell megfogalmazni. A büntetéshez az igazságosság (mint az egyenlő méltósággal és szabadsággal bíró emberek közötti biztonság és béke megteremtésének és fenntartásának) mértéke és eszköze mellett szükség van úgy egy közelebbi, mint egy távolabbi célra is. A jövőben fontosnak tűnik jóvátételt nyújtani a jogaiban megsértett egyénnek, még ha csak olyan módon is, hogy a büntetés jellege nem zárja ki a jóvátétel lehetőségét. Pl. a pénzbüntetéseket majd elsősorban az áldozatok kártalanítására kellene fordítani, és a szabadságvesztést is úgy kellene végrehajtani, hogy az elítéltet a sértett kártalanítására is sarkallja.”² Szükséges kihangsúlyozni, hogy a „falakon kívüli” áldozatsegítéssel már

¹ Vö. Vókó György: A büntetés-végrehajtás hatékonyságát meghatározó tényezőkről. Jogtudományi Közlöny, XLVIII. 1993. évi 7. 274. – Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs, 1999. 318. – Kerecsi Klára: Koncepció a büntető törvénykönyv szankciórendszerének átalakításához. Kriminológiai Közlemények. 53. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1996. 115.

² Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó. Budapest, 1999. 89.

sokan foglalkoztak hazánkban is, így például Gönczöl Katalin, Görgényi Ilona, Korinek László, Fogarassy Edit, Róth Erika, Fehér Lenke, Kígyóssy Katinka, Ligeti Katalin, Lévai Miklós, Károly Endre, Kőhalmi László, Várad Erika, Kiss Anna, Miszlai Lányi Éva, Cserei Gyula, Ferencz Zoltán, Varga Zs. András.

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottság Rec (2006) 2. sz. ajánlása a tagállamok számára az európai büntetés-végrehajtási szabályokról melléklete VIII. Rész 103.7. Szabálya szerint: „Azok a fogvatartottak, akik ezt kívánják, helyreállító igazságszolgáltatási programban vehetnek részt és helyrehozhatják az általuk elkövetett bűncselekményeket.” E szabályban is testet öltött, hogy a resztoratív (helyreállító) igazságszolgáltatási programoknak – az elkövetett bűncselekményekkel okozott károkért való közvetlen vagy közvetett reparáció eszközeiként – egyre nagyobb szerepük van a börtönök falain belül is. Fontos, hogy a részvétel önkéntességen alapuljon, és ne legyen a büntetést növelő, hozzáadott közvetlen büntetési forma. Az ajánlás azokra a normákra hivatkozik, amelyeket az áldozatoknak történő segítségnyújtásról és az áldozattá válásról szóló Rec (87) 21. sz. ajánlás, valamint a büntetőügyekben való mediációról szóló Rec (99) 19. sz. ajánlás mond ki. Ha a resztoratív igazságszolgáltatás börtönfalakon belüli gyakorlatáról tájékozódunk Európában, tapasztalataink szerint eddig e téren a legtöbbet Belgiumban tettek.

A témát illető széleskörű kutatómunka az ezredfordulót követő években indult el Belgiumban, 2005-ben jogszabály is született az elítéltekkel való mediációval kapcsolatban. Tom Daems és Luc Robert a belgiumi tapasztalatokat összefoglalva aggodalmaiknak is hangot adtak.³ Az áldozat-érzékenység folyamatát végigkísérve eljutottak az új belga büntetés-végrehajtási törvény mediációval kapcsolatos rendelkezéseinek elemzéséig. Szerintük az 1990-es évek elejétől kezdve, de igazán az 1996-os katartikus Dutroux-ügy kapcsán – melyben négy fiatal lány elrablásáról és megöléséről volt szó – a belga büntetőjogi stratégia egyre növekvő áldozat-érzékenységről tett tanúbizonyságot. Ugyanakkor korábban egy szorosabb, hangsúlyozottabb resztoratív igazságügyi rendszer (továbbiakban RIR) terve született meg, amely a stratégiaalkotásban, a képzésben és a politika felszínén is megjelent. A hivatalos tanulmányok és stratégiai elemzések a RIR-rel kapcsolatos alapelveket, alkalmazási lehetőségeket újra kezdték tárgyalni.

Megjegyzendő, hogy a büntetőjog fejlődése Belgiumban legalább annyira képlekeny és ellentmondó, mint a többi nyugati társadalomban.⁴ A fogvatartotti létszám Belgiumban 5 677-ről 9 811-re nőtt 1980-tól 2006. májusáig. (2006. áprilisában történelmi rekordot ért el a belga börtönök fogvatartotti létszáma – 9 828 fő volt –, melyhez, ha hozzáadjuk az elektromos megfigyelés alatt állók számát, akkor az túllépte a szimbolikus 10 000 főt.)

³ European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 14. 2006. 3. 256-270.

⁴ Vö. O'Malley, P.: Volatile and Contradictory Punishment. Theoretical Criminology, 3. 1999. 2. 175-196. – Garland, D.: The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society. Oxford, 2001. – Boutellier, H.: De veiligheidsutopie. Den Haag, 2002. – Pratt, J.: Punishment and Civilization Penal Tolerance and Intolerance in Modern Society. London, 2002.

A belga büntetőjog gyakorlatában a „kétfelé ágazás” és a szelektivitás folyamata figyelhető meg: bizonyos bűncselekményfajtákat (különösen a kábítószeres, szexuális és erőszakos bűncselekményeket) keményebben, hosszabb ideig tartó szabadságelvonással büntetnek, míg más kategóriáknál, melyeket kevésbé súlyosnak minősítenek, alternatív szankciókat, vagy rövidebb ideig tartó szabadságelvonást alkalmaznak.⁵ E szigorú dualizmus gyakran elhomályosítja azokat a módokat, ahogyan maga a resztoratív fejlődés hátrányos konzekvenciákat is hordozhat, és hozzájárulhat a „társadalmi pönalizációhoz”⁶

A börtönökben alkalmazott resztoratív módszerek ettől függetlenül sikeresek Belgiumban. A „Sértett a nézőpontban” (továbbiakban: SN) sértett-szemponturn program, melyet először egy kísérleti börtönprojekt részeként vezettek be. Az SN olyan ismereteket mobilizál, amelyek a bűncselekmény konzekvenciáit a börtönön kívül vizsgálják. A börtönbe kerülés pillanatától ez a viktimológiai ismeret a hagyományos bűnelkövető-alapú ismeretekkel kerül kölcsönhatásba a börtönben. Az egész tézisben azt is kutatták, hogyan tudja a hagyományos Foucault-i hatalom/ismeret centrumot felülírni a sértett-központú és a RIR által inspirált gyakorlat a belga börtönökben.⁷

A resztoratív börtönök létrejötte

Hosszú évek politikai mellőzése után Stefaan De Clerck belga igazságügy-miniszter új lendületet adott a büntető igazságszolgáltatásnak, különösképpen a börtönügynek. Az ő tanulmánya a „Büntető stratégia és bebörtönzés”, az első olyan dokumentum, amely említést tesz a RIR-ről.⁹ Ez persze nem a semmiből bukkant elő. Az 1980-as évek közepe óta a sértettek nagyobb figyelmet kaptak a büntető igazságszolgáltatás rendszerében, belga értelmiségi körökben, a közvéleményben és a döntéshozók között egyaránt.

⁵ Tubex, H. – Snacken, S.: L'évolution des longues peines de prison: sélectivité et dualisation. In: *Approches de la prison*. (C. Faugeron, A. Chauvenet, P. Combessie eds.) Brussels, 1996. 223-243. – Tubex, H.: Van gevaarlijke misdrijfplegers naar langgestraften. In: *Strafrechtelijik beleid in beweging*. (S. Snacken ed.) Brussels, 2002. 239-269.

⁶ Mary, P.: Le travail d'intérêt général et la médiation pénale face à la crise de l'état social: dépolitisation de la question criminelle et pénalisation du social. In: *Travail d'intérêt général et médiation pénale. Socialisation du pénal ou pénalisation du social?* (P. Mary ed.) Brussels, 1997. 325-347. – Mary, P.: La pénalisation du social comme hypothèse de travail. In: *Délinquance et insécurité en Europe: vers une pénalisation du social?* (P. Mary, T. Papatheodourou eds.) Brussels, 2001. 7-23.

⁷ Daems, T.: Is It All Right for You to Talk? Restorative Justice and the Social Analysis of Penal Developments. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 12. 2004. 2. 132-149.

⁸ Oriëntatienota strafbeleid en gevangeniswezen. Brussels, 1996.

⁹ Robert, L. – Peters, T.: How restorative justice is able to transcend the prison walls: a discussion of the 'restorative detention' project. In: *Restorative Justice in Context. International practice and directions*. (E. G. M. Weitekamp, H. J. Kerner eds.) Cullompton, 2003. 95-122. – Robert, L.: Herstelgerichte detentie in België: tralies in de weg? *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 2004. 4. 24-41. – Aersten, I.: Restorative Prisons: A Contradiction in Terms? In: *The Persistent Prison. Problems, Images and Alternatives* (C. Emsley ed.) London, 2005. 196-213.

A kriminológusok megragadták a szélesedő RIR-mozgalom lehetőségét, és elindítottak egy sor kísérleti mediációs projektet. Néhány tanulmány kiemelte a RIR-nek a belga börtönökben történt bevezetése előnyeit.¹⁰

Az igen szoros kapcsolatnak köszönhetően, amely a belga akademikusok és a döntéshozók között fennáll, nem tartott sokáig, amíg a RIR-hez köthető elképzelések utat találtak a politikai diskurzushoz.

A RIR-rel végzett első kísérlet 1997 őszén kezdődött egy széleskörű kutatási projekt keretében, amely „A koherens és sértett-központú büntetőpolitika” nevet kapta. A rákövetkező évben a projektnek ezt a részét egy nagy ívű akciótervvé szélesítették ki. Hat – három flamand, három vallon – börtönben kísérleteket kezdtek el, hogy megvizsgálják a sértett-központú és a RIR által inspirált megközelítés integrálásának a lehetőségét a belga börtönökben. A fő vonal, ami köré a kutatók gondolatai csoportosultak az volt: hogyan lehetne a sértetti perspektívát a börtönökben bevezetni. A konkrét próbálkozások között említhetjük a sértett és az elkövető közötti mediációt a börtönben, a kompenzációs sémákat, melyek során a fogvatartottak visszafizethették az általuk okozott károkat, továbbá a sértettre figyelő programokat, mint az SN.¹¹

A következő igazságügy-miniszter – Marc Verwilghen – úgy mutatta be magát a hírhedt „Dutroux-ügy” ismeretében: olyan politikus, aki a sértettek szükségleteire figyel, és megvédi a jogait. Ennek hatására a közvélemény a „Fehér Lovag” címet ragasztotta rá.¹² Verwilghen jóváhagyta a resztoratív börtönökkel kapcsolatos kutatást, magáévá tette a RIR filozófiáját, egy alkalommal még azt is kijelentette, hogy „El kellene mozdulnunk a megtorló büntetőjogtól a resztoratív jog irányába.” Kétévi kutatás után felmerült, hogy egy újfajta szakmai szemléletet kellene bevezetni a belga börtönrendszerben. 2000

¹⁰ Neys, A. – Peters, T.: De gevangenisstraf bekeken in een herstelrechtelijk perspectief. In: *Tralies in de weg. Het Belgische gevangeniswezen: historiek, balans en perspectieven.* (A. Neys et al eds.) Leuven, 1994. 391-423. – Peters, T.: De functies en de doeltreffendheid van de gevangenisstraf bevestigd vanuit het herstel. *Metanoia*, 5. 1997. 6-11.

¹¹ T. Peters et al: Bouwstenen voor een coherent herstel – en slachtoffergericht justitiebelied. In: *Het recht op het recht pad?* (B. van Doninck, L. Van Daele, A. Naji eds.) Antwerpen, 1998. 117-165.

¹² A Dutroux-ügy – a feltételes szabadlábon lévő pedofil kertjében 1996-os letartóztatásakor öt holttestet (4 elrabolt gyermekéét és az egyik alkalmazottját) találtak elásva, továbbá két gyereket találtak a titkos pincéjében elzárva (a két kislány még élt, de már nem lehetett rajtuk segíteni) – nyomán Parlamenti Vizsgálóbizottságot szerveztek, hogy megvizsgálják: milyen hibákat követtek el a különböző belga rendőri szervek, és milyen felelősség terheli az igazságügyi rendszer egészét. A Bizottság élére Marc Verwilghent jelölték ki, aki együttérzést mutatott a Dutroux-ügy sértettjeivel és családjaikkal szemben, továbbá megértéssel fogadta a közvélemény rosszallását, amely az igazságügyi rendszer hibáit kritizálta, ezzel pozitív jelzéseket adott, amelyért a „Fehér Lovag” becenévvel látták el. (A két kislány temetésén százezrek tüntettek – mindenkinél fehér luftballon volt és mindenki fehérbe volt öltözve – követelve a kormánytól, a parlamenttől, hogy tegyen valamit, vessen véget a borzalmaknak, védje meg a hatóság az állampolgárokat, főként pedig védtelen gyermekeiket.)

márciusától egy munkacsoportot bízta meg¹³ egy új miniszteri körlevél megírásával, mely 2000 őszén jelent meg. A körlevél minden egyes belga börtönbe egy ún. resztoratív tanácsadót rendelt, függetlenül a börtön típusától vagy méretétől.

Az intézkedés fő célja az volt, hogy kulturális változást vigyenek a börtönökbe (a miniszteri körlevél „kulturális szempontot” említ), s egy resztoratív szervezésű börtön-struktúrát állítsanak fel. (2000 végén, amikor az első resztoratív tanácsadók munkába álltak a börtönökben, a kutatási akció véget ért.)

A resztoratív tanácsadók már közel tíz éve aktívan dolgoznak a belga börtönökben: foglalkozásokat szerveznek a sértettekről és a RIR-ről a fogvatartottaknak és a börtönszemélyzetnek egyaránt; kapcsolatokat hoznak létre és tartanak fenn mediációs szolgálatokkal, más RIR- és sértett-központú programokkal (mint pl. SN), illetve a helyi közösség lakosaival. A RIR-rel kapcsolatos elképzelések bekerültek Belgium első Büntetés-végrehajtási Törvényének (2005. január 12.) számos szakaszába.

Sértett a nézőpontban

A Sértett a Nézőpontban programot 1995-ben indította el a Flamand Sértett Támogató Alapítvány azért, hogy az elkövetők beleláthassanak a viktimalizációba, és az ebből fakadó konzekvenciákba. Abban az időben az SN-t a belga Igazságügyi Minisztérium támogatta anyagilag, és csak alternatív szankcióként került alkalmazásra. A resztoratív börtönök kialakításáról 1998-ban kezdődött kutatás adta az első lökést ahhoz, hogy az SN-t a belga börtönökben bevezessék. Ennek során a kutatók három flamand börtönből (Leuven-Central, Leuven-Hulp és Hoogstraten) választottak ki fogvatartottakat a kutatási projektben, illetve az SN-foglalkozásokon való részvételre.

A flamand kormány egy fontos irányelvet jelentetett meg 2000 nyarán, mely a fogvatartottak megsegítéséről és támogatásáról szólt, lehetőséget biztosítva ezzel a sértettekkel, a RIR-rel és mediációval foglalkozó szervezeteknek.

Az irányelv nem csupán a fogvatartottak jogainak és szükségleteinek a ki-elégítését célozta meg, hanem a személyes megközelítést is hangsúlyozza, az elkövetőket olyan emberekként kezelve, akiknek a sértett és a társadalom számára valamit vissza kell állítaniuk, vagy meg kell javítaniuk. Ebben a vonatkozásban a flamand hatóságok megpróbálták felkelteni a felelősségérzetet a fogvatartottakban, segítve őket, hogy reflektálni tudjanak jogellenes magatartásuk konzekvenciáira, és hogy ösztönözzék őket, ha lehetséges: valamilyen jóvátételt adjanak a sértettnek és a társadalomnak.

¹³ Ugyanakkor sajnálatos, hogy egyetlen, a sértetteket segítő szolgáltatás képviselője sem került be a munkacsoportba. A két kutató (C. Jacqumain és H. Malempré), aki a resztoratív börtönök projekten dolgozott, elszalasztott lehetőségnek tartja ezt: a sértetteket segítő szolgálatok jelenléte nagyban hozzájárulhatott volna az újonnan bevezetett „resztoratív tanácsos” szerepkörének adekvátabb definiálásához a börtönben.

Az SN és a Suggnomé (egy non-profit szervezet, mely a RIR-rel kapcsolatban tevékenykedik, illetve szolgáltatásokat nyújt ezen a téren és a mediációban) egy kétéves közös projektet kezdett el, melyet a Flamand Jóléti Minisztérium hagyott jóvá. A projekt célja az volt, hogy ezeknek, az előző bekezdésben felvázolt szélesebb körű feladatoknak a konkrét megvalósulásához hozzájáruljon, és hogy kölcsönös kapcsolatot építsen ki a „kívülállók” és a „bent lévők” között, az „elkövető” és a „sértett” között.¹⁴ A projekt első évében az SN, illetve a fogvatartottak és a sértettek közötti mediáció végrehajtása és fejlesztése köré szerveződött a három flamand börtönben. A második év során a hangsúly eltolódott egy közös álláspont kutatása, kialakítása felé: hogyan lehetne egy sor resztoratív kezdeményezést a flamand kormány irányelvének keretén belül megvalósítani. Ez a kezdeményezés, hogy közös pontra érjenek, megghiúsult, és mindkét szervezet (legalábbis formálisan) külön utakon kezdett járni a resztoratív börtön kialakítása érdekében.¹⁵

Az SN tevékenységét 2005-ben két további börtönre (Gent és Hasselt) terjesztette ki Flandriában.

Víziók és célok

Az SN-t – akár általánosságban nézve, akár a flamand börtönökben betöltött szerepét tekintve – a belga és a flamand büntetőpolitika szélesebb fejlődésében kell elhelyezni, mint ahogy ezt röviden körvonalaztuk. Az SN explicit módon beírta magát a mai belga társadalom büntetőjogi fejlődésének resztoratív vonulatába. Ahogy maguk a projekten dolgozó szakemberek többször is hangsúlyozták: az új elvárásoknak – amelyeket a döntéshozók és a szélesebb társadalom tagjai emelnek a fogvatartottakkal szemben – találkozniuk kell a fogvatartottak lehetőségeivel, hogy ezeknek az elvárásoknak képesek legyenek megfelelni.¹⁶

Az SN a bűncselekmény konzekvenciáit helyezi programja középpontjába. Ezt a legjobban egy prospektusa világítja meg, melyet a szervezet arra használ, hogy a börtönszemélyzetet megismertesse a program filozófiájával és módszertanával: „Mi nem arról beszélünk, miként történt a bűncselekmény, de mégis koncentrálnunk a bűncselekmény konzekvenciáira”. Egy büntetés-központú filozófia hagyományait alapul véve az SN ezt a hangsúlyt a bűncselekmény okairól a resztoratív megközelítésre teszi. Ebben a bűncselekmény mint

¹⁴ De Bock, S. – Marain, T. – Raes, G.: Slachtoffer in beeld in het kader van herstelgerichte detentie. Eindrapport 2002-2003. Algemeen Steunpunt Welzijnswerk. Unpublished report, 2003. 2. – Slachtoffer in beeld in het kader van herstelgerichte detentie. Eindrapport werkingsjaar 2003-2004. Algemeen Steunpunt Welzijnswerk. Unpublished report, 2004. 2.

¹⁵ Slachtoffer in Beeld – Suggnomé vzw Forum voor Herstelrecht en Bemiddeling. De uitbouw van een herstelgericht aanbod aan gedetineerden vanuit de Vlaamse Gemeenschap. Eindrapport Unpublished report, 2002.

¹⁶ Marain, T.: Het slachtoffer in beeld bij seksuele delinquenten. Een proefproject in de gevangenis van Hoogstraten. Algemeen Welzijnswerk. Unpublished MA thesis, 2003.

az elkövető és a sértett közötti konfliktusként jelenik meg, és a bűncselekményre adott reakciót túlnyomórészt a törvénysértéssel okozott sérelem helyreállítására irányítja. Álláspontja szerint az elkövetőket bátorítani kell, fogadják el a felelősségüket, és a társadalomnak is különleges a felelőssége, hogy egy sor lehetőséget biztosítson a számukra ennek megvalósítása érdekében.¹⁷

A felelősség és a jóvátétel hangsúlyozásával az SN az emberi tapasztalat két szintje – a kognitív szint (az ismeretek adása) és a cselekvés szintje (a tenni akarás bátorítása) – között teremt kapcsolatot. Erről sokat olvashatunk az SN-jelentésekben, amelyek gyakran emlegetik, hogy a résztvevők növekvő figyelem és ismeretei rendszeresen eredményezik az elkövető–sértett mediációs viszonylatban a károk megtérítését, a sértettel történő kapcsolatfelvételt stb.

Az általános SN-program célja háromoldalú. Célja először is az elkövetők ismerethiányának a megszüntetése a téren, hogy az általuk elkövetett bűncselekmények milyen következménnyel járnak a sértettre nézve. A program ezen része egy növekvő betekintésre koncentrál azáltal, hogy a tényeket, információkat szolgáltató a viktimalizáció szociológiai és pszichológiai konzekvenciáiról. Úgy teszi ezt, hogy bemutatja az elkövetőknek, milyen lelki mechanizmusokon mennek keresztül a sértettek, amikor traumatikus élményekkel kénytelenek megbirkózni. (Ennek kapcsán meghívják a sértettet, hogy idézze fel a tapasztalatait stb.)

Másodsorban az SN megpróbál empátiát stimulálni, azaz felkészíti az elkövetőket, hogy képesek legyenek magukat a sértett pozíciójába helyezni, azaz mintegy helyet cserélni, hogy érezzék: mit gondolhatnak a sértettek a viktimalizációról. Ezt az érzelmeket kifejező szavak, kifejezések alapszókincsének megszerzésével, érzésekre vonatkozó kérdőívek segítségével, szerepjátékokkal stb. érik el.

Harmadjára az SN törekszik arra, hogy segítse az elkövetőket: tegyenek lépéseket a felelősségvállalás felé. Létezik egy külön program a szexuális bűnelkövetők részére, amely a szexuális erőszak különleges következményeire koncentrál, és jelentős mennyiségű energiát szán a kognitív disztorzióval történő munkára, azaz azonosítja, és állásfoglalásra készíteti azokat a meggyőződéseket és szempontokat a szexuális erőszak konzekvenciáinak vonatkozásában, melyek igaztalanok, vagy megpróbálják igazolni, racionalizálni vagy minimalizálni a felelősséget a kézenfekvő tényekkel szemben.¹⁸

A börtön – Foucault szerint – egyre növekvő információs gyűjtemény a „törvényszegőkről” – azokról az emberekről, akik akaratlagosan megsértik a társadalmi szerződést –, amely vizsgálati és dokumentációs eszközök segítségével a bűnöző/bűnelkövető kategória megszületéséhez vezetett.

¹⁷ De Bock, S. – Marain, T. – Raets, G. i. m.

¹⁸ Marain, T. i. m. – Marain, T.: Het Project „Slachtoffer in Beeld” in het kader van herstelgerichte detentie. Metanoia, 13. 2005. 76-88.

A börtön fokozatosan változott laboratóriummá a tudományos kutatók számára, amelyben a bűnözőről kapott ismeret – mely maga is egy új ismeret-kategória – együtt járt a bűnözőről szóló felszínre kerülő ismeretmezővel, a kriminológiával.

Ennek az új ismeretkategóriának mélyreható konzekvenciái vannak arra nézve, hogy miként tudunk foglalkozni a törvényszegés kezelésével. Az elkövetőkről szóló uralkodó nézetek, miszerint a bűnözők racionális lények, akik költség/haszon analízist végeznek, hirtelen nem nyújtott elegendő magyarázatot arra, hogy az emberek miért követnek el bűncselekményeket. Sőt, a hangsúly a bűncselekményről az elkövetőre tolódott, az életéről szóló ismeretekre, és utolsósorban azokra a módokra, amivel megbüntethető.¹⁹

Az összegyűjtött információ teret nyitott a cselekmény mint bűncselekmény „tudományos osztályzásának”, és az egyént „bűnelkövetőként” osztályozta, amelyeknek – Foucault szerint – a kriminológia volt a szükséges előfeltétele.²⁰

A sértett belép a börtönbe

A kriminológia fejlődése iránt mutatott érdeklődés, továbbá a büntetőügyben (újra) megjelenő evolúciós, (neuro)biológiai, neuropszichológiai és hasonló perspektívák azt sugallják, hogy a bűnelkövetőkről szerzett ismeretre még mindig szükség van, és azt hevesen kutatják.²¹ Ezen felül a bűnmegelőzést célzó kortárs kezdeményezések szerint ahhoz, hogy megelőzzük az ismételt viktimizációt, egy másfajta ismeretet kell az elkövetőről megtudni.

Az elkövetőnél a *modus operandi*-ra, az elkövetés jellemzőire kell rákérdezni: miért döntött az elkövetés mellett, hogyan tervezte azt stb. Az így szerzett információt nem azért szerezzük be, hogy „megbüntessük” az elkövetőt, hanem, hogy a potenciális célpontok sebezhetőségével megfelelően „foglalkozzunk”.²²

A bűncselekmény sértettjeitől szerzett információ és ismeretanyag szintűgy nagyon fontos. A viktimizáció számadatainak és a sértettek tapasztalatainak minőségi részletezése, értékelése nem csupán sértett-vonatkozású problémák (pl. a trauma utáni stressz) kezelésére használható, de szolgálhatja és szolgálja is az elkövető-központú intervenciót is; illetve a sértettektől szerzett ismeretet az elkövetőkkel kapcsolatos munkában szintén használják. Ettől annyira érdekes az SN és a többi hasonló program. Az SN olyan ismeretforrá-

¹⁹ Foucault, M.: *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Paris, 1975. 292.

²⁰ M. Foucault, M. i. m. 295-296.

²¹ Vö. *Tijdschrift voor Criminologie* 46. Thematic issue on developmental and life-course criminology. (A. Donker et al eds.). 2004. 332-394. – *Tijdschrift voor Criminologie* 47. Thematic issue on biosocial perspectives in criminology. (A. A. J. Blokland et al eds.) 2005. 103-209.

²² Daems, T.: Repeat Victimisation and the Study of Social Control. *International Journal of the Sociology of Law*, 33. 2005. 85-100.

sokat mobilizál, amelyek térben és eredetben a börtönön kívül találhatók és (antropológiai értelemben) a bűncselekmény sértettjéhez köthetők; a fogvatartott szembesül ezekkel az ismeretekkel, s végső következményként a „külvilág” és a „belső világ”, a „sértettek” és az „elkövetők” között interakció lép fel.

Az SN-foglalkozások alkalmával a viktimalizációról szóló ismeretek a börtönben legalább három formában megjelennek:

- az egész foglalkozás-sorozat alatt az SN-szakemberek magas szintű (akadémiai) tudásanyaggal rendelkeznek kriminológiából, pszichológiából és/vagy szexológiából, megtöltve a foglalkozásokat a sértettel és az empátiával kapcsolatos szókinccsel és ismerettel;
- a sértetteket megkérlik, hogy osszák meg tapasztalataikat a résztvevőkkel, és nyíltan meséljenek a bűncselekmény után történetekről;
- a foglalkozásokat olyan szakemberek segítségével szervezik, akik jártasak a sértettek támogatásában, továbbá ügyvédekkel, akik sértettekkel kapcsolatos ügyeket beszélnek meg, és polgári kárigényeket rendeznek.

Ez az ismerethalmaz, amely a börtön falain kívülről jön, azt szolgálja, hogy alapos betekintést kapjanak az elkövetők törvénytelen magatartásuk konzekvenciáiba, növeljék empátiakészségüket, s végső soron ösztönözve legyenek a felelősségvállalásra, az okozott kár jóvátételére.

Új remények

A bűncselekmények áldozataival kapcsolatos növekvő „érzékenység” számos új, a sértettekhez köthető reményt keltett, melyek közül néhányat jogszabályi rendelkezések öntöttek formába [pl. a Büntetés-végrehajtási Törvény (2005. január 12.) és a feltételes szabadlábra helyezésről szóló 1998. évi március 5-i és 18-i rendelkezések]. Az új belga Büntetés-végrehajtási Törvényben a sértettek-re irányuló figyelem és a resztoratív megközelítés a börtönökben formálisan a törvény számos §-ában megtalálható. Az 9. § a resztorációt, mint a börtönbüntetés egyik célját sorolja fel; ugyanezen § (3) bekezdése az egyéni fogvatartási tervet (azaz a börtönbüntetés alatti fejlesztő programok megtervezését, amelyet az elítélttel közösen, vele egyetértésben visznek véghez, és amely a munkavégzést és tanulást, a sértettel való közvetlen tevékenységeket stb. tartalmazza) a RIR-hez köti.

Egy másik fontos § a fogvatartási terv tartalmához köthető. A fogvatartási tervtől elvárják, hogy tartalmazzon resztoratív tevékenységeket, még pontosabban olyan tevékenységeket, amelyek „a sértettnek okozott kárhoz” kapcsolódnak. A 82. § a börtönfoglalkoztatást tárgyalja és azt, hogy ez hogyan szolgálja a sértett javát, továbbá a jóvátételt és a tartozás visszafizetését.

Egy következő § (84. §) azt javasolja, hogy a börtönfoglalkoztatást részben a fogvatartási terv alapján ismerjék el (mely során a resztorációs cél játszik szerepet).

A Büntetés-végrehajtási Törvény parlamenti vitája során felmerült a kérdés, hogy melyek lesznek a lehetséges következményei annak, ha egy elítélt nem hajlandó együttműködni a saját fogvatartási tervének felvázolásában. A kérdést feltevő parlamenti képviselő (Jean-Pierre Malmendier) véleménye szerint az ilyen visszautasítás nem maradhat konzekvenciák nélkül. Az igazságügy-miniszter (Laurette Onkelinx) válaszában hangsúlyozta, hogy „közvetett konzekvenciák” származhatnak a visszautasításból, pl. említést tesznek róla a feltételes szabadlábra helyezéssel kapcsolatos előterjesztésben.²³

Az 1998. évi március 5-i és 18-i törvények új eljárást léptettek életbe, amely szabályozta, hogy miként biztosítsák a fogvatartottak számára a feltételes szabadlábra bocsátást. A jelentkező fogvatartottakat megkérték, hogy állítsanak össze egy reintegrációs tervet, melyben bemutatják, milyen lépéseket tettek a börtönbüntetés ideje alatt, és mit terveznek a szabadlábra bocsátásuk esetén (beleértve többek között a munka és lakhatás terveit).

A sértettekkel szembeni magatartás is fontos „tényezővé” vált. Ezt szintén belevették a feltételes szabadságra helyezésről szóló törvénybe. A 3. § (3) bekezdés e) pontja szerint a feltételes szabadlábra bocsátás egyik ellenjavaslatá lehet, hogy milyen a fogvatartottnak a bűncselekmény sértettjével szembeni magatartása. Így, ha a fogvatartott nem tudja felmutatni, hogy tett lépéseket a sértett irányába, ez okot adhat arra, hogy továbbra is börtönben tartsák. Ezzel szemben a feltételes szabadságra bocsátást előkészítő bizottság a sértett irányába tett lépéseket figyelembe fogja venni.²⁴

Ezeket az új elképzeléseket nem csupán jogszabályi rendelkezésekben fogadták el és erősítették meg az állami szervek részéről, de társadalmi elfogadottsággal is rendelkeznek, számos külsős résztvevő osztja ezt az álláspontot. A már említett, mediációs szolgáltatásokat nyújtó Suggnomè, amely egy ngo (nem kormányzati szerv), úgy érvel, hogy a pozitív konzekvenciáknak kell érvényesülniük azoknál a bűnelkövetőknél, akik közvetlen tevékenységet folytatnak a sértettel.²⁵ Jó lenne, ha Magyarországon is ilyen irányba mozdulnának el az állami szervek és a civil szervezetek.

Az SN másfelől viszont fenntartja, hogy „az elítéltnak magának kell a felelősséget vállalnia, hogy felismerje a resztorációt, és ösztökélnie kell magát, s ha nem teszi, igazolnia kell azt is, hogy miért nem dolgozik ezen”.²⁶

Ezek a sajátosságok Adam Crawford „szerződéses igazságát” idézik fel, melyben a bűncselekmény jóvátételének irányítását oly módon teszik vonzóvá az elkövető számára, hogy a szerződésbe őt is bevonják.²⁷

²³ Belgian Chamber of Representatives. *Compte rendu intégral/Integraal verslag. Séance plénière/Plenumvergadering*. Brussel, 2004.

²⁴ Ministry of Justice, *De Commissies voor de Woorwaardelijke Invrijheidsstelling: missie, visie, doelstellingen, acties*. Brussel, 2002.

²⁵ *Slachtoffer in Beeld – Suggnomè vzw Forum voor Herstelrecht en Beemiddeling*. i. m. 35-38.

²⁶ *Slachtoffer in Beeld – Suggnomè vzw Forum voor Herstelrecht en Beemiddeling*. i. m. 33.

²⁷ Crawford, A.: *Contractual Governance of Deviant Behaviour*. *Journal of Law and Society*, 30. 2003. 479-505.

Ebben a konkrét esetben, ha az elítélt visszautasítja a szerződés-tervezetben való együttműködést, azaz a fogvatartási tervben vagy a reintegrációs tervben, azt a szabadlábra helyezésekor feljegyzik. Másrészt, a teljes fokú együttműködés esetén jelzés értékűnek tartják, hogy az elítélt felvállalja a felelősségét közvetlenül a sértettel szemben. Ezzel akár még a „gyorsítósávra” is kerülhet a feltételes szabadlábra helyezés terén.

Ez az álláspont azonban egy másik fontos kérdéshez vezet. Az áldozatközpontú és a RIR által inspirált gyakorlatok intézményesítése még nehezebbé, ha nem lehetetlenné teszi a döntéshozók és a sértettek számára, hogy megtudják, vajon az elkövető e tettei hitelesek-e, vagy sem. Amint a resztoratív gyakorlatokat strukturálisan, és az elvárásokat formálisan felállítják, többé nincs mód arra, hogy megállapítsuk, hogy az elkövető, aki ebben a gyakorlatban részt vesz, mennyire gondolta a dolgot komolyan. Susanne Karstedt szerint ezek és más kapcsolódó problémák az érzelmek láthatatlanságából fakadnak.²⁸

Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy az egyetlen személy, aki tudja, hogy a sértett irányába kifejtett tevékenység valóban bűnbánat-e, és a megbocsátás hiteles érzéséből táplálkozik-e, az maga az elítélt. A hitelesség paradoxonja lehet, hogy az egyik fő megoldásra váró problémája a RIR intézményesítésének.²⁹ Vajon azok az elítéltek, akik szeretnének „élni a lehetőséggel”, milyen mértékben nem használják ki az új csatornák adta lehetőségeket, amelyek strukturálisan megnyílnak számukra, és részvételt biztosítanak nekik az RIR-gyakorlatban?

Vajon a döntéshozók elvárják-e, hogy az elkövetők részt vegyenek a resztoratív gyakorlatban? Ha igen, hogyan befolyásolja a részvételük a jövőbeni döntéshozatalt (pl. a feltételes szabadlábra helyezésnél)? Mint minden új jogintézmény alkalmazása, a RIR is számos kérdést vet fel a gyakorlatban.

A jogsértésektől a károkig

A börtönbeli resztorációs programoknak – mint pl. az SN vagy a sértett-elkövető mediáció végrehajtása, illetve az új jogszabályi rendeletekhez és büntetőstratégiához fűzött elvárások – hozzá kell járulniuk az eredeti „jogsértés” (azaz a jogszabály megsértése, amelyet szabadságvesztés-büntetéssel szankcionálnak) újradefiniálásához és újra központba állításához a „károk” figyelembe vételével, eljutva azokhoz a fájdalmas konzekvenciákhoz, melyeket a törvényszegés okozhatott azok számára, akik közvetlenül (vagy közvetve) érintettek. Ez az elkövetőkkel való foglalkozás a káros következmények és érzelmek vonatkozásában a törvénykezési apparátus racionális és felelős szereplőit arra sarkallja, hogy költségelőny-analízist végezzenek, és felmérjék a büntető szankció várható elrettentő hatását. Ez az, ami látszik az ítélelhozatal

²⁸ Karstedt, S.: *Emotions and Criminal Justice*. Theoretical Criminology, 6. 2002. 306.

²⁹ Vö. *Institutionalizing Restorative Justice*. (I. Aertsen, T. Daems and L. Robert eds.) Cullompton, 2006.

sztintjén a háttérben, és ami egy új dimenziót hoz előtérbe: az embert és az érzéseit. Azon túl, hogy az elkövetőt „bukott döntéshozónak” bélyegzik – saját meggyőződése szerint is –, az elítélt egy érzelmileg inadekvát emberi lényként jelenik meg. Az esetek túlnyomó többségében hiányzik a szókincse, hiányoznak a képességei, hogy a potenciális sértett helyzetébe képzelje magát; és mint ilyen személy, folyamatos veszélyt jelent a társadalom többi tagjára.

Az új kezdeményezések, amelyek a belga büntető igazságszolgáltatás stratégiai fejlődéséből fakadnak, azt sugallják, hogy a rehabilitációs ideológia négy komponense – munka, iskola, erkölcsi hatás és fegyelmezés – amely Thomas Mathiesen szerint különböző mértékben, de majd négy évszázada uralta az elítéltekkel folyó munkát, most egy ötödik komponenssel egészült ki: az inadekvát érzelmi képességek orvoslásával. Azonban, hasonlóan a többi képességekhez, az érzelmi képességekkel történő foglalkozás lehetősége csak a teljes börtönpopuláció kis része számára elérhető.

Például az SN-programba való bekerülés három módon is korlátozva van:

- a személyi állomány korlátozott száma és a kislétszámú civil szervezetek óhatatlanul is korlátokat állítanak: a program mindössze három, 2005-től öt börtönben működik Flandria 17 börtönéből;
- azok az elkövetők (pl. a kábítószerrel visszaéléssel büntetettek, embercsempészek), akik nem köthetők beazonosítható sértetthez, általánosan kizártak a programból³⁰;
- a szigorú kiválasztási folyamatok – melyek felvételi beszélgetésekből és néha a pszichoszociális szolgálatokkal folytatott konzultációkból állnak a börtönben – eleve megszürik azokat a fogvatartottakat, akik a legesélyesebbek arra, hogy a börtönpopulációból az ő érzelmi képességeiket fejlesszék, vagy állítsák helyre.

Az első korlátozó tényezőnek gazdasági és humánerőforrás okai vannak, ami bizonyos mértékig stratégiai döntésekkel orvosolható. A másik két tényező azonban egyenesen a resztoratív filozófia lényegébe vág, és a konzekvenciák összpontosításától egyenesen a bűncselekmény okozta károkhoz vezet.

A börtöntől a társadalomig

A „sértett” és az „elkövető” közötti interakció hatást gyakorol a büntető igazságszolgáltatás rendszere és a társadalom egésze közötti interakcióra.

Az SN dolgozói úgy tekintenek magukra, mint a „társadalom képviselőire”, és úgy interpretálják a programot, mint egy lehetséges módját annak, hogyan bánjunk az új elvárásokkal, amelyek a fogvatartottakkal szemben felmerültek. A bűncselekmény okát és az érzelmi dinamikát kutatva az elkövetőkkel végzett munka során, amikor posztviktimizációs szituációt hoznak létre, és „játszanak el”, a résztvevők fontos kijelentéseket tesznek az emberiségről és a

³⁰ Volt néhány kísérlet olyan elkövetőkkel, akik úgynevezett „sértett nélküli” bűncselekményt követtek el, de őket eddig általában kizárták a programból.

társadalomról, s sokszor a társadalom elvárásait fogalmazzák meg. Az elvárások azért jelentkeznek, mert „mi” azt szeretnénk, hogy „ők” olyanok legyenek, mint mi. Megmutatva azt, amit „mi” inadekvátként élünk meg „bennük”, mi határozzuk meg a saját elvárásaink eszközeivel, hogy mi az „adekvát”.

A törvények nem csak arra szorítják a polgárokat, hogy a „jó” (törvénytisztelő) döntéseket hozzanak, de arra is szükség van róluk, hogy adekvát érzelmi képességeik legyenek, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy előre jelezzék egy potenciális törvénszegés káros konzekvenciáit, és ez megakadályozza őket abban, hogy polgártársaiknak sérelmet okozzanak. Röviden: ahhoz, hogy az elítéltek szabadulásuk után a társadalom teljes értékű tagjaivá váljanak, az érzelmi dimenzióra is szükség van.

Konklúzió

A sértett-központú programok, mint az SN, megmutatták a büntető igazságszolgáltatás érzelmi dimenzióját, ami emocionálisabbá teheti a börtönöket. Sok mondható el arról, hogy az érzelmekről a megfelelő helyen kell beszélni a büntető igazságszolgáltatásban, sőt (talán különösen) a börtönökben, ez azonban nem kell, hogy eltántorítsa a megfigyelőket és a résztvevőket számos akaratlagos és akaratlan következmény – amelyek ebből fakadnak – figyelembe vételétől.

A Belgiumban végzett megfigyeléseknek a börtönök falán túl nyúló jelentőségük van. A sértettek érdekeit figyelembe vevő projektek – mint pl. az SN – a büntető igazságszolgáltatás részeivé váltak, miáltal egy érzékenyebb, a sértettek szükségleteire koncentráló szervezeti struktúrát idéztek elő, amelyben a kulcsszereplők helyzete ehhez a szükséglethez igazodik.

Eközben ugyanebbe az irányba ható ösztönzés érkezett a legmagasabb stratégiai szintekről: az Európai Uniótól és az Európa Tanácstól.³¹

A kormányok egyre inkább – akár az Unió ajánlásaira és kötelezettségeire adott válaszként, akár azoktól függetlenül – olyan rendelkezéseket vesznek fel a büntetőjogi törvénykönyveikbe, amelyek hallhatóvá teszik a sértett hangját a büntető igazságszolgáltatás rendszerében. Például a tárgyalótermi meghallgatás jogán keresztül³², vagy úgy, hogy a sértett információt nyújthat be a feltéte-

³¹ Az Európai Unióval kapcsolatban lásd. pl. a Tanács Kerethatározatát a sértettek és a büntető-eljárások állásáról (2001. március 15.) és a Tanács 2004/80/EC sz. Irányelvét a bűncselekmény sértettjeinek kompenzációjáról (2004. április 29.) – Az Európa Tanácsnak messzire nyúló hagyományai vannak az ajánlások és egyezmények terén, amelyek a viktimizáció különböző aspektusait vizsgálják. Az R (87) 21. sz. Ajánlást a sértettek megsegítéséről és a viktimizáció megelőzéséről, a Rec (2006) 8. sz. Ajánlás váltotta fel, amely a korábbi Ajánlást frissíti, szélesíti általánosságban foglalkozva a sértettekkel és kiemelten a terrorizmus sértettjeivel.

³² Vö. Kool, R. – Moerings, M.: The victim has the floor. The victim's right to be heard writing or orally in the Dutch courtroom. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 12. 2004. 46-60.

les szabadlábba engedő testülethez³³, vagy hogy joga van a kártalanításhoz. Új információk és új elvárások jelennek meg a büntető igazságszolgáltatás rendszere oly szorosan őrzött határain belül, és akár közvetve, akár közvetlenül, további hatást gyakorolnak az ítélethozatal és a feltételes szabadlábba helyezés döntéshozatali folyamatára. A sértettekkel és a viktimalizációval kapcsolatos tapasztalatok a bűnügyek egy teljesen új dimenzióját tárják fel a hagyományos elkövető-központú megközelítéséhez képest, melyek egzakt konzekvenciái még tisztázatlanok.

Érdekes módon az új Európa tanácsi ajánlás, amelyet 2006. június 14-én fogadtak el, a „sértett rehabilitációjáról” szól (16. §), ami egy olyan kifejezés, amelyet eddig kizárólag az elkövető relációjában használtak: ti. eddig a törvényszegőket kellett rehabilitálni, a társadalomba visszavezetni.

Van ennek egy fontos szimbolikus jelentősége: a sértett rehabilitálásában – az Ajánlás szerint – a büntető igazságszolgáltatás rendszerének, a médiának és a széles közvéleménynek is fontos szerep jut. Tehát ez egy nagyon is világos cél, melynek megvalósulása jó úton halad az alapos viktimológiai kutatások eredményeinek, a primér és szekunder viktimalizáció rendelkezésre álló ismereteinek eredményeképpen. Mégis várunk kell, hogy láthassuk, milyen mértékben nőnek az oly gyakran emlegetett aggodalmak. Hogy „mekkora árat is kell fizetni” egy sértett-irányú büntetőjogi orientáció széleskörű alkalmazásáért az elkövetők jogai és szükségletei tükrében, az csak a jövőben kristályosodik ki.³⁴

Ha jogszabályi rendelkezés eddig nem is tette kötelezővé a sértett iránti pozitív magatartást, a hazai büntetés-végrehajtási gyakorlat mindig kedvezően értékelte ezt.

³³ Ezt két további, 2006. május 17-én hatályba lépett törvénnyel erősítették meg a belga jogban, mely szerint az elítéltnak joga van külsős konzultációhoz, illetve olyan törvényszékek létrehozását helyezték kilátásba, amelyek az ítélet végrehajtásáért felelősek. 2006. május 22-i adásában a BBC News egy olyan riportot sugárzott, melyben arról volt szó, hogy a jövőben az Egyesült Királyságban a sértettek esetleg helyet kapnak a szabadlábba bocsátó bizottságok tagjai közt. John Ried belügyminiszter azzal érvelt, hogy a sértettek hangját „érthetőbben kell hallanunk”.

³⁴ Reconcilable rights? Analysing the tension between victims and defendants. (Ed Cape ed.) London, 2004.